

Σωματεία Γυναικών κατά τα Έτη 1887-1912

Του Χαριλάου Γ. Γκούτου
Επικ. Καθηγητού του Παντείου Πανεπιστημίου

1) Μετά το 1864, ο αριθμός των σωματείων που είχαν ιδρυθεί στο τότε ελληνικό κράτος αυξήθηκε τόσο εντυπωσιακά, ώστε το 1879 έγινε λόγος για «συλλογομανία».

Στη δημιουργία του κοινωνικού αυτού φαινομένου συνετέλεσαν κυρίως: η κατάρτησης του προληπτικού κυβερνητικού ελέγχου επί των σωματείων με διάταξη του Συντάγματος του 1864, η ψυχολογία μόδας που διαμορφώθηκε κατά την εποχή εκείνη ως προς την ίδρυση ποικίλων σωματείων σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και στην Ελλάδα, η μακρόχρονη συνήθεια συσσωματώσεως των Ελλήνων σε κοινότητες και σε συντεχνίες και η ανάγκη συλλογικής αντιμετώπισης των νέων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών.

Το 1879, με πρωτοβουλία του φιλολογικού συλλόγου «Παρνασσός», πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα συνέδριο των «καπανταχού ελληνικών συλλόγων», στο οποίο είχαν προσκληθεί επιλεκτικά 63 σωματεία, κυρίως φιλεκαπαιδευτικά. Μεταξύ αυτών ήταν και ο «Σύλλογος Κυριών υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως», ο οποίος αντιπροσωπεύθηκε στο συνέδριο από τον υφηγητή, δικαστή και πολιτικό Αριστείδη Οικονόμου, έναν από τους κυριότερους πρωτεργάτες του συνδικαλισμού στο τότε ελληνικό κράτος.

Απευθυνόμενος στους συνέδρους ο Α. Οικονόμου είπε: «Κατά το πρώτον έτος της ενεστώσης δεκαετηρίδος υπήρξε ρεύματι συνεταιριστικόν εν Αθήναις, εις θεραπείαν λαϊκών κατ' εξοχήν αναγκών, προς το οποίον δεν είναι αλλοτρία η ιδέα περί συστάσεως συλλόγων Κυριών υπέρ της γυναικείας παιδείσεως. Υπό την επιρροήν του κοινωνικού τούτου φαινομένου εν όλαις ταις ευτυχίαις, αποτυχίαις και αμφιβολίαις αυτού, ενθουσιώμεθα κατά τον χειμώνα του 1871-72 γυναίκα, ήτις περιερχομένη τας οικίας των Αθηνών, διέδιδε την ιδέαν τοιούτου Συλλόγου. Αι κυρίαί της πρωτεύουσας ανέκαλυσαν ευθύς εν τη ψυχή των την αγιότητα του συνεταιρισμού αυτών υπέρ του αναξιοπαθούντος φύλου των».

Ο παραπάνω σύλλογος ιδρύθηκε το 1872 από 62 γυναίκες και αποσκοπούσε: «1) Εις σύστασιν παιδαγωγικών καταστημάτων υπέρ των απόρων. 2) Εις διεύθυνσιν και επιθεώρησιν παρθεναγωγείων. 3) Εις παρασκευήν διδασκικών, ψυχαγωγικών και θρησκευτικών βιβλίων. 4) Εις μόρφωσιν νοσοκόμων. 5) Εις κατάρτισιν υπηρετιδών.

6) Εις σύστασιν εργαστηρίου υπέρ των απόρων γυναικών και εισαγωγής βιοποριστικών χειροτεχνημάτων. Εκ των σκοπών τούτων ο μεν περί εργαστηρίου ετέθη κατά το αυτό έτος 1872 εις ενέργειαν, ο δε περί νοσοκόμων τω 1875, οι λοιποί ανήκουσιν εις την περαιτέρω του συλλόγου ανάπτυξιν». Τα τακτικά μέλη του συλλόγου ήσαν 379 το 1872 και 160 το 1878 (βλ. Πρακτικά του Συνεδρίου των Ελληνικών Συλλόγων, Αθήνα 1879 σ. 283 επ.).

II) Η προαναφερθείσα σωματειακή κίνηση ήταν άγνωστη στην ιστοριογραφία μέχρι της δημοσιεύσεως του βιβλίου μου: «Ο συνδικαλισμός στο ελληνικό κράτος, 1834-1914. Επίσημο και ζωντανό συνδικαλιστικό δίκαιο, συνδικαλιστική κίνηση», εκδ. Ε.Ε.Ε. Δελτίο Εργ. Νομοθεσίας, Αθήνα 1988.

Κατά τις έρευνές μου επί του θέματος του βιβλίου, «ανακάλυψα» στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (Ε.τ.Κ.) των ετών 1880-1914 τα εξής αυθεντικά ιστορικά τεκμήρια: Περί τα 650 διατάγματα, με τα οποία είχε εγκριθεί η ίδρυση ισαρίθμων επαγγελματικών σωματείων, 200 περίπου καταστατικά που ανήκαν σε ωρισμένα από τα σωματεία αυτά και άλλα τόσα περίπου διατάγματα και καταστατικά που αφορούσαν σε σωματεία μορφωτικά, φιλανθρωπικά, αθλητικά, συμπαιρωτών, γυναικών κ.λπ.

Τα διατάγματα αυτά, όπως εξηγώ ειδικότερα στο παραπάνω βιβλίο, είχαν εκδοθεί και είχαν δημοσιευθεί στην Ε.τ.Κ. επειδή κατά μία νομική άποψη, για να αποκτήσουν οι σωματειακές ενώσεις προσώπων νομική προσωπικότητα, έπρεπε να εγκριθεί η ίδρυσή τους με διάταγμα και να δημοσιευθεί αυτό στην Ε.τ.Κ. Επειδή όμως είχε υποστηριχθεί και η αντίθετη γνώμη, πολλά σωματεία δεν ζήτησαν την έκδοση εγκριτικού διατάγματος και γι' αυτό δεν μνημονεύονται στην Ε.τ.Κ. τα σωματεία της κατηγορίας αυτής.

Μαζί με τα εγκριτικά διατάγματα δημοσιεύονταν στην Ε.τ.Κ. και τα καταστατικά των σωματείων, κυρίως κατά τα έτη 1880-1899 και 1911-1914. Από το 1894, οπότε η Ε.τ.Κ. διαίρεθηκε σε τρία τεύχη, οι εν λόγω δημοσιεύσεις έγιναν στο Γ' τεύχος κατά τα έτη 1894-95, στο Β' τεύχος κατά τα έτη 1896-1903 και στο Α' τεύχος κατά τα έτη 1904-1914.

III) Μεταξύ των σωματείων στα οποία αφορούν τα παραπάνω διατάγματα και καταστατικά, περιλαμβάνονται 43, τα οποία μπορούν να χαρακτηρισθούν ως γυναικεία

γιατί τα μέλη τους ήσαν γυναίκες και αποσκοπούσαν στην προαγωγή των συμφερόντων ομάδων γυναικών.

Τα αντίστοιχα διατάγματα και καταστατικά περιέχουν σημαντικές και νομίζω άγνωστες πληροφορίες για την κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα που ανέπτυξαν ομάδες γυναικών κατά την 25ετή περίοδο 1887-1912. Ως συμβολή στη μελέτη των αυθεντικών αυτών πληροφοριών, παραθέτω εδώ τα στοιχεία καταχωρήσεως των εν λόγω γυναικείων σωματείων στην Ε.τ.Κ. (τα οποία άλλως θα ήσαν δυσεύρετα από τους μη νομικούς) και επιχειρώ την διάκρισή τους σε ορισμένες κατηγορίες.

IV) Τα γυναικεία σωματεία, ως προς τα οποία συνάντησα στην Ε.τ.Κ. εγκριτικά διατάγματα ή και καταστατικά, προσδιορίζονται στην παρούσα ενότητα κατά χρονολογική σειρά με την επωνυμία τους, την έδρα τους και τη σελίδα του προαναφερθέντος τεύχους της Ε.τ.Κ. στην οποία δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά αντίστοιχο εγκριτικό διάταγμα. Στις περιπτώσεις που δημοσιεύθηκαν νέα διατάγματα για την επανίδρυση του σωματείου ή την τροποποίηση του καταστατικού του, προστίθενται ανάλογα στοιχεία.

1887: Φιλανθρωπική Εταιρεία «εν Χριστώ Αδελφότης Κυριών» εν Ναυπλίω, σ. 810.

1888: Φιλανθρωπικών Σωματείων «εν Χριστώ Αδελφότης Κυριών» εν Πάτραις, σ. 16. Φιλόπτωχος Αδελφότης των εν Πειραιεί Κυριών, σ. 556. Φιλανθρωπικών Σωματείων «εν Χριστώ Αδελφότης των Κυριών» εν Χαλκίδι, σ. 1241.

1890: Σύλλογος Κυριών Προτύπου Ελληνικού Παρθεναγωγείου εν Αθήναις, σ. 909. Σύλλογος Κυριών εν Κερκύρα, σ. 993.

1895: Εν Χριστώ Αδελφότης των Κυριών εν Αργοστολίου, σ. 87. Φιλανθρωπική Εταιρεία των Κυριών του Αμαλιείου Ορφανοτροφείου των Κορασιών, σ. 95 (τροποποίηση του καταστατικού). Εν Χριστώ Αδελφότης των Κυριών εν Λαρίση, σ. 263.

1897: Ένωσις των Ελληνίδων εν Αθήναις, σ. 165 και 1898 σ. 45, νέο καταστατικό 1906 σ. 385, τροποποίησή του 1908 σ. 434.

1898: Τμήμα Νοσηλείας και Υγιεινής της Ενώσεως των Ελληνίδων, σ. 11. Διδακτικό Τμήμα του υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως Συλλόγου των Κυριών, σ. 31. Σύλλογος των Κυριών «ο Ευαγγελισμός» και Ζαρίφειος Βιοτεχνική Σχολή των Κορασιών εν Τήνω, σ. 37. Σύλλογος των Κυ-

ριών «η Ηώς Μεσολογγίου», σ. 43, τροποποίηση 1904 σ. 21. Σύλλογος των Κυριών «Εργάνη Αθηνά» εν Αγγινίω, σ. 51. Ορφανοτροφείον των Θηλέων Ιωάννου και Μαριγώς Χατζηκυριακού εν Πειραιεί, σ. 81.

1899: Επιτροπή των Κυριών «Ευποιία» εν Αθήναις σ. 23. Εν Χριστώ Αδελφότης των Κυριών εν Μεσολογγίω, σ. 57. Εταιρεία Εργαστηρίων Απόρων Γυναικών εν Θεσσαλία, σ. 194.

1900: Εν Χριστώ Αδελφότης των Κυριών εν Πύργω σ. 63.

1901: Σύλλογος των Κυριών «η Αδελφότης» εν Γυθείω, σ. 145.

1902: Σύλλογος Κυριών «Αττική Μέλισσα» εν Αθήναις, σ. 9. Ένωσις των Ελληνίδων εν Ναυπλίω, σ. 41. Ιερός Σύλλογος των Κυριών «η Ανάστασις» εν Αθήναις, σ. 85. Εν Χριστώ Αδελφότης των Κυριών Βόλου, σ. 87.

1903: Εταιρεία Γυναικείας Βιοτεχνίας εν Λευκάδι, σ. 46.

1904: Φιλόχριστος Αδελφότης Ελληνίδων Κυριών εν Τάντη, σ. 226. Σύνδεσμος των Κυριών προς Προστασίαν της Εργατίδος εν Πειραιεί, σ. 561. Σύλλογος Κυριών υπέρ της γυναικείας Παιδείσεως εν Ιθάκη, σ. 752. Βιοτεχνική Σχολή των Κυριών εν Πάτραις, σ. 814.

1905: Χριστιανικός Σύλλογος των Κυριών «Η Φιλαδέλφεια» εν Αθήναις, σ. 162.

1906: Ορθόδοξος Χριστιανικός Σύλλογος των Κυριών «ο Καλός Σαμαρείτης» εν Πειραιεί, σ. 89. Επαγγελματική Σχολή Απόρων Κορασιών εν Αργοστολίω, σ. 428.

1907: Πανελλήνιος Ένωσις Πτυχιούχων Μαιών εν Αθήναις, σ. 82. Φιλανθρωπικός Σύλλογος των Κυριών «Αγία Παρασκευή» εν Αθήναις, σ. 724. Ταμείον Συντάξεων των Εργατίδων του εν Αθήναις Εργαστηρίου Απόρων Γυναικών, σ. 905.

1908: Σύλλογος Κυριών «η Πρόδοξος» εν Αθήναις, σ. 1022 και 1910, σ. 2032.

1910: Σωματείον Ελληνίδων Κυριών «Κυανούς Σταυρός Αδελφών Αγίου Γερασίμου», σ. 668. Ηπειρωτικός Σύλλογος Κυριών εν Αθήναις, σ. 1902 και 1911, σ. 569. Ίδρυμα «Παρθεναγωγείον», εν Λαγκαδίω, σ. 2048.

1911: Λύκειον των Ελληνίδων, σ. 197. Φιλόπρωτος Ένωσις Κυριών εν Ευξεινουπόλει, σ. 309.

1912: Προοδευτικός Σύνδεσμος Κυριών εν Βόλω, σ. 979.

V) Τα παραπάνω 43 σωματεία έδρευαν σε ορισμένες πόλεις, κομποπόλεις ή χωριά του τότε ελληνικού κράτους, εκτός από ένα που έδρευε στην Τάντα της Αιγύπτου

(Αδελφότης Ελληνίδων, 1904).

Μολονότι δεν γίνεται σχετική ρητή αναφορά στα αντίστοιχα διατάγματα, προκύπτει όμως από ορισμένα στοιχεία ότι τα επόμενα τρία σωματεία έδρευαν στην Αθήνα. Τμήμα Νοσηλείας και Υγιεινής της Ενώσεως των Ελληνίδων (1898), Διδακτικόν Τμήμα του υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως Συλλόγου (1898), πιθανώς δε και το σωματείον «Κυανούς Σταυρός» (1910), ενώ η Εταιρεία των εργαστηρίων απόρων γυναικών Θεσσαλίας έδρευε στη Λάρισα (1899).

Εκτός από τα προαναφερθέντα, είχαν την έδρα τους στην Αθήνα τα εξής 13 γυναικεία σωματεία, τα οποία προσδιορίζονται εδώ με συνοπτικά στοιχεία: του Παρθεναγωγείου (1890), του Αμαλείου Ορφανοτροφείου (1895), των Ελληνίδων (1897), «Ευποιία» (1899), «Αττική Μέλισσα» (1902), «Ανάστασις» (1902), «Φιλαδέλφεια» (1905), πτυχιούχων μαιών (1907), «Αγία Παρασκευή» (1907), Ταμείον συντάξεων εργατίδων (1907), «Πρόδοξος» (1908), Ηπειρωτισσών (1910) και Λύκειο (1911).

Στον Πειραιά έδρευαν 4 γυναικεία σωματεία: Φιλόπρωτος αδελφότης (1888), Ορφανοτροφείον Χατζηκυριακού (1898), Σύνδεσμος προστασίας εργατίδος (1904) και «Καλός Σαμαρείτης» (1906).

Από τα άλλα 22 γυναικεία σωματεία, δύο έδρευαν στο Ναύπλιο (1887 και 1902), δύο στην Πάτρα (1888, 1904), δύο στο Αργοστόλι (1895, 1906), δύο στο Μεσολόγγι (1898, 1899), δύο στη Λάρισα (1895, 1899), δύο στο Βόλο (1902, 1912), και ανά ένα στη Χαλκίδα (1888), στην Κέρκυρα (1890), στην Τήνο (1898), στο Αγγίνιο (1898), στον Πύργο (1900), στο Γύθειο (1901), στη Λευκάδα (1903), στην Ιθάκη (1904), στα Λαγκάδια (1910) και στην Ευξεινούπολη Θεσσαλίας (1911).

VI) Στα καταστατικά των σωματείων που δημοσιεύθηκαν στην Ε.τ.Κ., αναφέρονται μεταξύ άλλων και οι σκοποί των σωματείων. Έτσι, το καταστατικό της Ενώσεως των Ελληνίδων (1897) γράφει ότι η Ένωσις επιδιώκει «να συγκεντρώσει πάσας τας εις τους διαφόρους κλάδους της γυναικείας πνευματικής ή χειροτεχνικής εργασίας εξεχούσας προσωπικότητας, αίτινες δια κοινής μελέτης και συνεργασίας θέλουσι ρυθίσει και κανόνισι τα της γυναικείας μορφώσεως και συμφωνώτερον προς τας αρχάς του εθνικού και οικογενειακού ημών βίου και της παγκοσμίου προόδου».

Ωστόσο, επειδή στην Ε.τ.Κ. δημοσιεύθηκαν τα καταστατικά μερικών μόνον σωμα-

τείων και επειδή η χρησιμοποίηση των πληροφοριών των καταστατικών αυτών προϋποθέτει την ειδικότερη μελέτη τους (η οποία εύχομαι να ακολουθήσει), εξετάζονται εδώ συνοπτικά μόνον οι πληροφορίες για τους σκοπούς των παραπάνω σωματείων οι οποίες προκύπτουν από τις επωνυμίες τους.

Οι επωνυμίες των επομένων 13 γυναικείων σωματείων είναι εντελώς αόριστες ως προς τους σκοπούς τους: Ένωσις των Ελληνίδων (1897), Ευποιία (1899), Αττική Μέλισσα (1902), πτυχιούχων μαιών (1907), Πρόδοξος (1908), Ηπειρωτισσών (1910), Λύκειο (1911), σωματεία Κερκύρας (1890), Μεσολογγίου (1898), Αγγινίου (1898), Γυθείου (1901), Ναυπλίου (1902) και Βόλου (1912).

Τα επόμενα 16 γυναικεία σωματεία χαρακτηρίζονται στις επωνυμίες τους ως φιλανθρωπικά ή χριστιανικά, χωρίς άλλη επεξήγηση του σκοπού τους: Ναυπλίου 1887, Πατρών 1888, Πειραιώς (1888), Χαλκίδος 1888, Αργοστολίου 1895, Λάρισας 1895, Μεσολογγίου 1899, Πύργου 1900, Ανάστασις 1902, Βόλου 1902, Τάντας 1904, Φιλαδέλφεια 1905, Καλός Σαμαρείτης 1906, Αγία Παρασκευή 1907, Κυανούς Σταυρός 1910, Ευξεινουπόλεως 1911. Οι επωνυμίες της εταιρείας Αμαλείου Ορφανοτροφείου 1895, του Τμήματος νοσηλείας και υγιεινής 1898 και του Ορφανοτροφείου Χατζηκυριακού 1898 υποδηλώνουν τον ειδικότερο φιλανθρωπικό σκοπό των οργανώσεων αυτών.

Οι επωνυμίες των ακολούθων 7 σωματείων υποδηλώνουν τους φιλεργατικούς ή επαγγελματικούς σκοπούς τους: Βιοτεχνική Σχολή Τήνου 1898, εταιρεία εργαστηρίων απόρων γυναικών Θεσσαλίας 1899, Εταιρεία γυναικείας βιοτεχνίας Λευκάδος 1903, Σύνδεσμος προστασίας εργατίδος εν Πειραιεί 1904, Βιοτεχνική Σχολή των κυριών Πατρών 1904, Επαγγελματική Σχολή απόρων κορασιών Αργοστολίου 1906, Ταμείον συντάξεων των εργατίδων του εν Αθήναις εργαστηρίου απόρων γυναικών 1907.

Τέλος, από τις επωνυμίες των εξής 7 γυναικείων σωματείων προκύπτει ότι αυτά είχαν φιλεκπαιδευτικούς σκοπούς: Σύλλογος Παρθεναγωγείου Αθηνών 1890, Σύλλογος υπέρ της γυναικείας παιδείσεως Αθηνών 1898 και Ιθάκης 1904, Βιοτεχνική σχολή Τήνου 1898 και Πατρών 1904, Επαγγελματική σχολή Αργοστολίου 1906, Παρθεναγωγείον Λαγκαδιών 1910.